ۇكىمەت قىزمەتىنەن بايانداما

(باسى 5 ـ بەتتە)

ورنىقتى اقشا ساياساتى يكەمدى دە دالمە ـ ٴدال، ۋيلەسىمدى دە لايىقتى بولۋى كەرەك. تۇلعالىق شارۋاشىلىقتا قىزمەت وتەۋ اناعۇرلىم كورنەكتى ورىنعا قويىلىپ، ەكونوميكانى قالپىنا كەلتىرۋ مەن حاۋىپ ـ قاتەردەن ساقتانۋدىڭ قاتىناسى ويداعىداي ٴبىر جايلى ەتىلەدى. مۇندا اقشامەن قامداۋ مولشەرى مەن قوعامدىق قارجى قۇراۋ كولەمىنىڭ ارتۋ قارقىنى اتامالى ەكونوميكانىڭ ارتۋ قارقىنىمەن نەگىزىنەن قارايلاس بولىپ، اينالىمنىڭ ۋيلەسىمدى، جەتكىلىكتى بولۋى ساقتالىپ، ماكرولىق سۇيەمەندىك مولشەرى نەگىزىنەن ورنىقتىلىعىن ساقتايدى. حالىق اقشاسى سىندىرىلىمىنىڭ ۋيلەسىمدى تەپە ـ تەڭدىك دەڭگەيىندەگى نەگىزگى ورنىقتىلىعى ساقتالادى. ورتاشا، شاعىن، ۇساق كاسىپورىنداردىڭ قارجى قۇراۋى قيىن بولۋ ماسەلەسى شەشىلەدى. شاعىن، ۇساق كاسىپورىنداردىڭ قارىز اقشاسىن وسىممەن قايتارۋ مەرزىمىن ۇزارتۋ ٴتيىمدى ساياساتى جالعاستىرىلىپ، قايتالاي قارىز بەرۋ، قايتالاي ٴوسىم بەرۋ جولىمەن تيىمدىلىك جاسالاتىن فينانستىق قولداۋ تەبىنى ارتتىرىلادى. شاعىن، ۇساق كاسىپورىنداردىڭ قارجى قۇراۋ كەپىلدىك شىعىمىن تومەندەتۋ، سىلاۋ جانە جاردەم قاراجات بەرۋ ساياساتى ۇزدىكسىز اتقارىلىپ، قارىز اقشا حاۋىپ ـ قاتەرىن ٴبولىپ كوتەرۋ جونىنەن تولىقتاما تولىم بەرۋ مەحانيزمى كەمەلدەندىرىلەدى. سەنىمدىلىك ينفورماتسياسىنان تەڭ يگىلىكتەنۋ قادامى تەزدەتىلەدى. فينانس قۇرىلىمدارىن تەكسەرۋ، باعالاۋ جانە مىندەتتى وتەگەنى سەبەپتى جاۋاپكەرشىلىگىن قۋزاستىرماۋ ٴتۇزىمى كەمەلدەندىرىلەدى. بانكەلەردى سەنىمدى قارىز بەرۋ كولەمىن كەڭەيتۋگە، تۇڭعىش قارىز الۋشىلاردى ۇزدىكسىز كوبەيتۋگە جەتەلەپ، كەز كەلگەن ۋاقىتتا قارىز الۋ، قارىز قايتارۋ جالپىلاستىرىلادى، قارجىنىڭ علىم ـ تەحنيكادا جاڭالىق اشۋعا، جاسىل دامۋعا قاراي نەعۇرلىم كوبىرەك اعىلۋىنا، شاعىن، ۇساق كاسىپورىندارعا، جەكە ونەركاسىپشىلەر مەن ساۋداگەرلەرگە، جاڭاشا اۋىل شارۋاشىلىق تيجارات سۋبيەكتەرىنە قاراي نەعۇرلىم كوبىرەك اعىلۋىنا مۇمكىندىك جاسالادى، بىندەتتىڭ نىپالىنا ٴۇرتىس ۇشىراعان كاسىپتەر مەن كاسىپورىندارعا باعىتتامالى قولداۋ كورسەتىلەدى. ٴىرى ساۋدا بانكەلەرىنىڭ شاعىن، ۇساق كاسىپورىندارعا جەڭىلدىك رەتىندە بەرەتىن قارىز اقشاسى 30%تىڭ ۇستىندە ارتتىرىلادى. ۇسىنىم تىزبەگىنە فينانستىق قىزمەت وتەۋ ۇلگىسى جاڭالانادى. شاعىن، ۇساق كاسىپورىنداردىڭ راسىميات اقىسى لايىقتى تومەندەتىلەدى. امانات اقشا ٴوسىمىن باقىلاپ ـ باسقارۋ ساپالاندىرىلىپ، ناقتى قارىز اقشانىڭ ٴوسىمىن اناعۇرلىم تومەندەتۋ جەبەلەدى، فينانس جۇيەسىنىڭ تۇلعالىق شارۋاشىلىققا پايدا بەرۋىنە ۇزدىكسىز جەتەكشىلىك ەتىلەدى. بيىل شاعىن، ۇساق كاسىپورىنداردىڭ قارجى قۇراۋىنىڭ اناعۇرلىم قولايلى بولۋىن، جالپىلىق قارجى قۇراۋ وزىندىك قۇنىنىڭ ورنىقتى تومەندەۋىن، ٴسوزسىز، ىسكە اسىرۋ ٴتيىس.

جۇمىستاندىرۋدى الدىڭعى ورىنعا قويۋ ساياساتىن ۇزدىكسىز كۇشەيتىپ، كۇش توپتاۋ ونىمدىلىگىن ارتتىرۋ كەرەك. قازىرگى قىزمەت ورىندارىن ورنىقتىرۋعا كۇش سالىپ، قىزمەتكەر قىسقارتپاعان، از قىسقارتقان كاسىپورىندارعا قازىنا ـ باجى، فينانس جاقتارىنان ۇزدىكسىز قاجەتتى ساياساتتىق قولداۋ كورسەتىلەدى. جۇمىسسىزدىق پەن جۇمىس ۇستىندە جاراقاتتانۋدى قامسىزداندىرۋ وتەمىنىڭ مولشەرى جالعاستى تومەندەتىلىپ، جۇمىسسىزدىق قامسىزداندىرۋىن قايتارىپ بەرۋ سياقتى كەزەڭدىك جۇمىس ورنىن ورنىقتىرۋ ساياساتىنىڭ تيىمدىلىگى مەن كولەمى كەڭەيتىلىپ، قىزمەت بەرۋ ارقىلى شىنىقتىرۋ ساياساتىن اتقارۋ مەرزىمى ۇزارتىلادى. بازارلاندىرىلعان جۇمىستاندىرۋ ارناسى كەڭەيتىلىپ، شارۋاشىلىق قۇرۋ ارقىلى جۇمىستانۋدى جەتەكتەۋ جەبەلەدى. جۇمىستانۋ شارتىن تومەندەتۋگە دەم بەرىلىپ، مەملەكەتتىڭ كاسىپتىك تولىمدىلىق ٴتىزىمى اۋقىمدىق ساپالاندىرىلىپ، رۇقسات بەرۋ تۇرىندەگى ٴبىر ٴبولىم كاسىپتىك تولىمدىلىق ەتيحاننىڭ قىزمەت جىل شەگى تالابى تومەندەتىلەدى نەمەسە كۇشىنەن قالدىرىلادى. جاڭا جۇمىستاندىرۋ فورماسىن دامىتۋعا قولداۋ كورسەتىلىپ جانە جۇيەگە ٴتۇسىرىلىپ، كاسىپتەن زاقىمدالۋدىن قامتاماسىزداندىرۋدى تۇيىندە سىناق ەتۋ جەدەل ىلگەرىلەتىلەدى. يكەمدى جۇمىستانعاندارعا قوعامدىق قامتاماسىزداندىرۋ قوسىمشا قاراجاتى ۇزدىكسىز بەرىلىپ، جۇمىستانعان جەرىندە قوعامدىق قامسىزداندىرۋعا قاتىناسۋ جاعىنداعى نۋپۋس شەكتەمەسىن ەركىنە قويا بەرۋ ىلگەرىلەتىلەدى. جوعارى مەكتەپ بىتىرگەن وقۋشىلار، ارميادان بوساعان اسكەريلەر، ديقان جۇمىسكەرلەر قاتارلى ٴتۇيىندى قاۋىمدى جۇمىستاندىرۋ قىزمەتى ويداعىداي ىستەلىپ، مۇگەدەكتەر، بىردە ـ ٴبىر ادام جۇمىستانباعان وتباسى مۇشەلەرى قاتارلى قيىنشىلىعى بار ادامداردىڭ جۇمىستانۋىنا كومەكتەسۋ ـ سۇيەمەلدەۋ ساياساتى كەمەلدەندىرىلىپ، جۇمىسسىزداردىڭ قايتالاي جۇمىستانۋى جەبەلەدى. كاسىپتىك ونەرگە جەتىلدىرۋ قارجىسىن جۇمساۋ كولەمى كەڭەيتىلىپ، كەڭ كولەمدى، كوپ ساتىلى كاسىپتىك ونەرگە جەتىلدىرۋ ورىستەتىلەدى، كاسىپتىك ونەردى ٴوسىرۋدىڭ جانە جوعارى دارەجەلى كاسىپتىك مەكتەپتەرگە كەڭەيتىپ وقۋشى قابىلداۋدىڭ 3 جىلدىق ارەكەت نىساناسى ورىندالىپ، ٴبىر توپ جوعارى دەڭگەيلى دارىندىلاردى باۋلۋ بازاسى قۇرىلادى. جۇمىستانۋعا الەۋمەتتىك قىزمەت وتەۋ جۇيەسى اقاۋسىزداندىرىلىپ، جۇمىستانۋعا قىزمەت وتەۋ ساپاسىن جوعارىلاتۋ ينجەنەرياسى اتقارىلادى. جۇمىستاندىرۋ ارناۋلى كومەك قاراجاتى قاتارلى قاراجاتتاردان پايدالانىپ، ٴتۇرلى ەڭبەككۇش بازارى، دارىندىلار بازارى، كۇندىكشىلەر بازارى قۇرىلىسىنا قولداۋ كورسەتىلىپ، جۇمىستانۋ ارناسى ايقارا اشىلىپ، پەيىلدى، قابىلەتتى ادامدارعا اناعۇرلىم كوپ ٴادىل جۇمىستانۋ ورايى بەرىلەدى.

(2) ٴتۇيىندى سالالار رەفورماسى ىشكەرىلەي ىلگەرىلەتىلىپ، بازار سۋبيەكتەرىنىڭ ومىرشەڭدىك قۋاتى ونان ارى تاسقىندايدى. كاسىپورىندارعا كومەك بەرىپ، قيىنشىلىقتان قۇتىلدىرۋ ساياساتى تياناقتاندىرىلۋمەن بىرگە، قاتىستى رەفورمالاردى ىلگەرىلەتۋ تەبىنى ارتتىرىلىپ، اناعۇرلىم جاندى، اناعۇرلىم جاسامپاز بازار سۋبيەكتى جەتىلدىرىلەدى.

ۇكىمەت فۋنكتسياسىندا ونان ارى بۇرىلىس جاسالادى. بازاردىڭ بايلىقتى ورنالاستىرۋداعى شەشۋشى رولى تولىق ساۋلەلەندىرىلىپ، ۇكىمەتتىڭ رولى اناعۇرلىم ويداعىداي ساۋلەلەندىرىلىپ، ۇتىمدى بازار مەن ىسكەر ۇكىمەتتىڭ اناعۇرلىم ويداعىداي ۇشتاسۋى ىلگەرىلەتىلەدى. بازارعا كىرۋ رۇقساتى ۇزدىكسىز جەڭىلدەتىلىپ، ماڭىزدى فاكتورلاردى بازارلاندىرىپ ورنالاستىرۋ جالپىلىق رەفورماسىن تۇيىندە سىناق ەتۋ ورىستەتىلىپ، ٴتۇرلى بازار سۋبيەكتەرىنىڭ مۇلىك ۇقىعى زاڭ بويىنشا تەڭ قورعالادى. "ۇكىمەت قۇرىلىمدارىن ىقشامداپ، ۇقىقتى تومەنگە بەرۋ، ۇقىقتى تومەنگە بەرۋ مەن باسقارۋدى ۇشتاستىرۋ، قىزمەت وتەۋدى ساپالاندىرۋ" رەفورماسى ىشكەرىلەي ىلگەرىلەتىلىپ، بازارلانعان، زاڭمەن باسقارىلاتىن، حالىقارالانعان ساۋدا ورتاسى جەدەل قالىپتاسادى. اكىمشىلىك رۇقسات ىستەرى تۇگەلدەي تىزىمگە الىنىپ باسقارىلادى. "كۋالىك پەن كىناشقانى ٴبولۋ" رەفورماسى تەرەڭدەتىلىپ، كاسىپورىندارعا ساياتىن تەكسەرىپ بەكىتۋ بۋىندارىن، ماتەريالدارىن، ۋاقىت شەگىن، اقىسىن ازايتۋ كۇش سالا ىلگەرىلەتىلەدى. بازار سۋبيەكتەرىنىڭ شەگىنىپ شىعۋ مەحانيزمى كەمەلدەندىرىلىپ، ورتا، شاعىن، ۇساق كاسىپورىنداردى تىزىمنەن ٴوشىرۋدى قاراپايىمداستىرۋ ٴتۇزىمى اتقارىلادى. ونەركاسىپ ونىمدەرىنە رۇقسات ەتۋ ٴتۇزىمى رەفورماسى اتقارىلىپ، اۆتوموبيل، ەلەكتروندى ەلەكتر جابدىقتارى سياقتى كاسىپتەردىڭ ونىمدەرىنە رۇقسات ەتۋ جانە اينالىممەن باسقارۋدىڭ جالپى بارىسىن رەفورمالاۋ ىلگەرىلەتىلەدى. ۇتىمدى باقىلاپ ـ باسقارۋ ۇكىمەت قۇرىلىمدارىن ىقشامداپ، ۇقىقتى تومەنگە بەرۋدىڭ قاجەتتى كەپىلى ەتىلىپ، باقىلاپ ـ باسقارۋ جاۋاپكەرشىلىگى جاپپاي تياناقتاندىرىلادى، تەكسەرىپ بەكىتۋ ستەرىن كۇشىنەن قالدىرۋدا نەمەسە تومەنگە بەرۋدە ٴىس بارىسىنداعى، ستەن كەيىنگى باقىلاپ ـ باسقارۋ كۇشەيتىلەدى، دارەجەگە، تۇرگە ٴبولىپ باقىلاپ ـ باسقارۋ ساياساتى كەمەلدەندىرىلىپ، تاراۋ اتتاپ جالپىلىق باقىلاپ ـ باسقارۋ ٴتۇزىمى اقاۋسىزداندىرىلادى، "ينتەرنەت + باقىلاپ ـ باسقارۋ" كۇش سالا اتقارىلىپ، باقىلاپ ـ باسقارۋ قابىلەتى جوعارىلاتىلادى، سەنىمنەن ايرىلعانداردى جازالاۋ، ٴبىر جاقتى ەتۋ تەبىنى ارتتىرىلىپ، ٴادىل باقىلاپ ـ باسقارۋ ارقىلى جارامدىلارىن الىپ، جارامسىزدارىن قاتاردان قالدىرۋ جەبەلەدى. سيفرلى ۇكىمەت قۇرىلىسى كۇشەيتىلىپ، اكىمشىلىك ساندى مالىمەتتەن تەڭ يگىلىكتەنۋ ـ سايكەستىرۋ مەحانيزمى ورناتىلادى جانە كەمەلدەندىرىلەدى، ەلەكتروندى كۋالىكتىڭ قولدانىلۋ اياسىن كەڭەيتۋ مەن بۇكىل ەل كولەمىندە ٴوزارا تانىلۋىن ىلگەرىلەتىپ، اناعۇرلىم كوپ ۇكىمەتتىك قىزمەت وتەۋ ىستەرىن توراپتا، قول تەلەفوندا جانە ٴبىر رەتتە ٴبىتىرۋ جۇزەگە اسىرىلادى. كاسىپورىندار مەن بۇقارا ۇنەمى بىترەتىن ىستەردى بيىل "ولكە اتتاپ ٴبىر تۇتاس ٴبىتىرۋ" نەگىزىنەن جۇزەگە اسىرىلادى.

كاسىپورىنداردىڭ ٴوندىرىس ـ تيجاراتىنىڭ وزىندىك قۇنىن تومەندەتۋ رەفورما ٴادىسى ارقىلى ىلگەرىلەتىلەدى. ەنەرگيا، قاتىناس، تەلەگراف سياقتى نەگىزدىك كاسىپتەر رەفورماسى ىلگەرىلەتىلىپ، قىزمەت وتەۋ ونىمدىلىگى جوعارىلاتىلىپ، اقى الۋ دەڭگەيى تومەندەتىلەدى. جاساۋ كاسىبىمەن اينالىساتىن بارلىق كاسىپورىنداردىڭ ەلەكتر قۋاتىن بازارلاندىرۋ ساۋداسىنا قاتىناسۋىنا جول بەرىلىپ، ەلەكتر تۇتىنۋعا ۋيلەسىمسىز باعا قوسۋ ونان ارى اداقتالىپ، جالپى ونەركاسىپ ـ ساۋدا سالاسىنىڭ ەلەكتر باعاسىن تومەندەتۋ ۇزدىكسىز ىلگەرىلەتىلەدى. ورتا، شاعىن كاسىپورىنداردىڭ كەڭ جولاقتى تور مەن ارناۋلى جەلىدەن پايدالانۋ ورتاشا اقىسى تاعى دا 10% تومەندەتىلەدى. جوعارى قارقىندى تاس جولداردان پارىقتى اقى الۋ جاپپاي جالپىلاستىرىلىپ، جۇك اۆتوموبيلدەرىنىڭ قاتىناۋىنا بوگەت بولاتىن، بەلگىلەمەگە قايشى ورنالاستىرىلعان بيكەتتەر، كەڭدىگەن شەكتەۋ قۇرىلعىلارى مەن تەكسەرۋ تۇيىندەرى باتىل جونگە سالىنادى. كەمەجاي قۇرىلىس اقىسى كۇشىنەن قالدىرىلىپ، حالىقتىق اۋياتسيانى دامىتۋ قورى بويىنشا اۋياتسيا سەرىكتەستىكتەرىنەن الىناتىن اقى ولشەمى 20% تومەندەتىلەدى. بىندەتتىڭ نىپالى ٴبىرشاما اۋىر بولعان جەرلەردە مەملەكەت مەنشىگىندەگى ۇيلەردى مايعا الىپ قىزمەت وتەۋ كاسىبىمەن اينالىساتىن شاعىن، ۇساق كاسىپورىنداردان، جەكە ونەركاسىپشىلەر مەن ساۋداگەرلەردەن الىناتىن ماياقىنى كەمىتۋگە، كەشىرىم ەتۋگە دەم بەرىلەدى. تۇرلىشە دەلدالدىق قۇرىلىمدارىنىڭ قىزمەت وتەۋ شارتتارىن، بارىسىن، ۋاقىت شەگىن جانە اقى ولشەمىن جاريا ۇستاۋىنا دەم بەرىلەدى. باجىعا جاتپايتىن كىرىستىڭ ۋيلەسىمسىز ارتۋىن قاتاڭ تىزگىندەپ، الباتى اقى الۋ، الباتى ايىپ سالۋ، الباتى سالىق سالۋدى قاتاڭ جونگە سالۋ ٴتيىس، جۇرتتىڭ مازاسىن الىپ، اراسىنان ارام ولجا تۇسىرۋگە بولمايدى، بازار سۋبيەكتەرىنىڭ قامسىز شارۋاشىلىق جۇرگىزىپ، شيراقى بەينەمەن العا باسۋىنا مۇمكىندىك جاساۋ كەرەك.

كوپ ٴتۇرلى مەنشىكتەگى شارۋاشىلىقتىڭ بىرگە دامۋى جەبەلەدى. سوتسياليستىك نەگىزگى شارۋاشىلىق ٴتۇزىم باتىل جالعاستىرىلادى جانە كەمەلدەندىرىلەدى. جالپىلىق مەنشىكتەگى شارۋاشىلىق تيتەتەي دە اۋتقىماستان بەكەمدەلەدى جانە دامىتىلادى، جالپىلىق مەنشىككە جاتپايتىن شارۋاشىلىقتىڭ دامۋىنا تيتەتەي دە اۋتقىماستان دەم بەرىلەدى، قولداۋ كورسەتىلەدى، جەتەكشىلىك ەتىلەدى. ٴتۇرلى بازار سۋبيەكتەرى مەملەكەتتى وسىزامانداندىرۋدىڭ قۇرىلىسشىلارى، ولارعا تەڭ قاراپ، تەڭ ماملە جاساۋ كەرەك. مەملەكەت مەنشىگىندەگى كاسىپورىندار رەفورماسىنىڭ 3 جىلدىق ارەكەتى ىشكەرىلەي اتقارىلىپ، مەملەكەت مەنشىگىندەگى كاپيتال مەن مەملەكەت مەنشىگىندەگى كاسىپورىندار الۋەتتەندىرىلەدى، ساپالاندىرىلادى، ۇلعايتىلادى. مەملەكەت مەنشىگىندەگى كاسىپورىنداردىڭ ارالاس مەنشىك ٴتۇزىمى رەفورماسى تەرەڭدەتىلەدى. ۇكىمەت پەن ساۋدانىڭ ەتەنە، پاك قاتىناسى ورناتىلىپ، حالىقتىق كاسىپورىنداردىڭ دامۋىنا تۇساۋ بولاتىن ٴتۇرلى قامالدار الاستالادى. ورتا، شاعىن كاسىپورىنداردىڭ الاشاعىن كەشەۋىلدەتۋدىڭ الدىن الۋ جانە ونى شەشۋ جونىندەگى ۇزاق مەرزىمدىك مەحانيزم اقاۋسىزداندىرىلادى. كاسىپورىنشىلار رۋحى ساۋلەلەندىرىلەدى. مەملەكەت تەكشە كاسىپورىندارىنىڭ جاڭالىق اشا دامۋىن، حالىقارالىق باسەكەلىك قۋاتىن ارتتىرۋىن قولدايدى، سونىمەن بىرگە دامۋدى زاڭ بويىنشا ارناعا ٴتۇسىرىپ، سيفر ەرەجەسىن كەمەلدەندىرۋ كەرەك. مونوپوليالاۋعا قارسى تۇرۋ كۇشەيتىلىپ جانە كاپيتالدىڭ رەتسىز كەڭەيۋىنىڭ الدى الىنىپ، ٴادىل باسەكەلى بازار ورتاسى باتىل قورعالادى.

قازىنا ـ باجى، فينانس ٴتۇزىلىسى رەفورماسى تەرەڭدەتىلەدى. مەجە ەسەپ تەجەمى مەن ونىمدىلىگىن باسقارۋ كۇشەيتىلىپ، مەجە ەسەپتى جاريا ۇستاۋ تەبىنى ارتتىرىلىپ، باجى ـ اقى جەڭىلدىك ساياساتىنان يگىلىكتەنۋدى ٴبىتىرۋ ٴتارتىبى مەن راسمياتتارى ىقشامدالادى. ورتالىق پەن جەرگىلىكتى ورىنداردىڭ قازىنالىق ٴىس ۇقىعى مەن شىعىس جاۋاپكەرشىلىگىن ايىرۋ رەفورما جوباسى تياناقتاندىرىلادى. جەرگىلىكتى باجى جۇيەسى اقاۋسىزداندىرىلادى. ورتا، شاعىن بانكە كاپيتالى ۇزدىكسىز كوپ ارنامەن تولىقتىرىلادى، سەرىكتەستىكتى جونگە سالۋ كۇشەيتىلەدى، اۋىل ـ قىستاق امانات ـ قارىز كووپەراتيۆتەرىنە ىشكەرىلەي رەفورما جۇرگىزىلىپ، ساياساتتىق بانكەلەردى تۇرگە ٴبولىپ ەسەپ ايىرۋ رەفورماسى ىلگەرىلەتىلىپ، قامسىزداندىرۋدى قامتاماسىز ەتۋ جانە وعان قىزمەت وتەۋ فۋنكتسياسى كۇشەيتىلەدى. تىركەۋ ٴتۇزىمى رەفورماسى ورنىقتى ىلگەرىلەتىلىپ، بازاردان شەگىنۋدىڭ ۇدايىلانعان مەحانيزمى كەمەلدەندىرىلەدى، زايوم بازارى قۇرىلىسى كۇشەيتىلىپ، كوپ ساتىلى كاپيتال بازارىنىڭ رولى اناعۇرلىم ويداعىداي ساۋلەلەندىرىلىپ، بازار سۋبيەكتەرىنىڭ قارجى قۇراۋ ارناسى كەڭەيتىلەدى. فينانستىق جارنا ارقىلى تىزگىندەۋ سەرىكتەستىگى مەن فينانستىق علىم ـ تەحنيكانى باقىلاۋ ـ باسقارۋ كۇشەيتىلىپ، فينانستىق جاڭالىق اشۋدى بايىپتىلىقپەن باقىلاۋ ـ باسقارۋ الدى شارتىندا جۇرگىزۋگە شىنايى كەپىلدىك ەتىلەدى. فينانس حاۋىپ ـ قاتەرىن ٴبىر جاقتى ەتۋ قىزمەتى مەحانيزمى كەمەلدەندىرىلىپ، ٴارقايسى جاقتاردىڭ جاۋاپكەرشىلىگى كۇشەيتىلىپ، جۇيەلىك حاۋىپ ـ قاتەر تۋىلماۋدىڭ تومەنگى شەگى باتىل ساقتالادى. فينانس قۇرىلىمدارى تۇلعالىق شارۋاشىلىققا قىزمەت وتەۋ بورىشىنان جازباۋى كەرەك.

(3) تۇلعالىق شارۋاشىلىقتىڭ جوعارى ساپالى دامۋى جاڭالىق اشۋعا سۇيەنىپ ىلگەرىلەتىلىپ، جاڭا قوزعاۋشى كۇش جەتىلدىرىلەدى جانە زورايتىلادى. علىم ـ تەحنيكادا جاڭالىق اشۋ مەن تۇلعالىق شارۋاشىلىقتىڭ ىشكەرىلەي توعىسۋى جەبەلىپ، جاڭالىق اشۋدىڭ دامۋعا دەم بەرۋ رولى اناعۇرلىم ويداعىداي ساۋلەلەندىرىلەدى.

علىم ـ تەحنيكادا جاڭالىق اشۋ قابىلەتى جوعارىلاتىلادى. مەملەكەتتىك ستراتەگيالىق علىم ـ تەحنيكا قۋاتى كۇشەيتىلىپ، مەملەكەتتىك تاجىريبەحانا قۇرىلىسى ىلگەرىلەتىلىپ، علىم ـ تەحنيكا نىساندارى مەن جاڭالىق اشۋ بازالارىنىڭ ورنالاسۋى كەمەلدەندىرىلەدى. شەشۋشى، وزەكتى تەحنيكالاردا قامال الۋ ينجەنەرياسى ويداعىداي اتقارىلىپ، "علىم ـ تەحنيكادا جاڭالىق اشۋدىڭ 2030 ـ جىلعا دەيىنگى كەلەلى نىسانداۋى" ىشكەرىلەي جوسپارلانىپ جانە ىلگەرىلەتىلىپ، علىم ـ تەحنيكالىق كەلەلى، ارناۋلى نىساندارى اتقارۋ ٴتاسىلى رەفورمالانىپ، "قابىلەتتىلەر باستاماشى بولىپ ىستەۋ" سياقتى مەحانيزمدەر جالپىلاستىرىلادى. شارت ـ جاعدايى كەلەتىن جەرلەردىڭ حالىقارالىق جانە وڭىرلىك علىم ـ تەحنيكادا جاڭالىق اشۋ ورتالىعىن قۇرۋىنا قولداۋ كورسەتىلىپ، مەملەكەتتىك دەربەس جاڭالىق اشۋدان ۇلگى كورسەتۋ رايونى سياقتىلاردىڭ جەتەكشىلىك رولى كۇشەيتىلەدى. اۋرۋدان ساقتانۋ جانە ونى ەمدەۋ جاعىندا قامال الۋ سياقتى حالىق تۇرمىسىنا قاتىستى علىم ـ تەحنيكا دامىتىلادى. علىم ـ تەحنيكانى اشىق ۇستاۋ جاعىنداعى سەلبەستىك جەبەلەدى. ٴبىلىم مەنشىك ۇقىعىن قورعاۋ كۇشەيتىلەدى. علمي زەرتتەۋ جونىندەگى سەنىمدىلىك قۇرىلىسى كۇشەيتىلىپ، علىم رۋحى ساۋلەلەندىرىلىپ، تاماشا جاڭالىق اشۋ ەكولوگياسى قالىپتاسادى. نەگىزدىك زەرتتەۋ ــ علىم ـ تەحنيكادا جاڭالىق اشۋدىڭ قاينار كوزى، ونى ورنىقتى قولداۋ مەحانيزمىن اقاۋسىزداندىرۋ كەرەك، قوسىلىم بارىنشا ارتتىرىلىپ، ورتالىقتىڭ دارەجەلەس نەگىزدىك زەرتتەۋ شىعىسى 10.6% ارتتىرىلادى، قاراجاتتى دەربەس جۇمساۋ ۇقىعىن كەڭەيتۋ ساياساتى تياناقتاندىرىلىپ، نىسانعا ٴوتىنىش بەرۋ، باعالاۋ ـ تەكسەرۋ، قاراجات باسقارۋ، دارىندىلاردى باعالاۋ جانە شابىتتاندىرۋ مەحانيزمى ساپالاندىرىلادى، علمي زەرتتەۋ قىزمەتكەرلەرىنىڭ ۋيلەسىمسىز اۋىرتپالىعىن كۇش سالا جويىپ، ولاردىڭ زەيىن ـ زەردەسىن علمي ىزدەنىسكە شوعىرلاندىرىپ، "ۇزاق بارىستا شىڭدالىپ جەتىلۋ" رۋحىمەن شەشۋشى، وزەكتى سالالاردا زور تابىسقا جەتۋىنە مۇمكىندىك جاسالادى.

كاسىپورىندار بازارلاندىرۋ مەحانيزمى ارقىلى جاڭالىق اشۋعا شابىتتاندىرىلادى. كاسىپورىنداردىڭ جاڭالىق اشۋداعى نەگىزگى تۇلعالىق ورنى كۇشەيتىلىپ، جەتەكشى كاسىپورىنداردىڭ جاڭالىق اشۋ بىرلەستىگىن قۇرۋىنا دەم بەرىلەدى، ٴوندىرۋ، وقىتۋ، زەرتتەۋ، قولدانۋدى توعىستىرۋ ارناسى كەڭەيتىلىپ، علىم ـ تەحنيكا جەتىستىكتەرىنىڭ مەنشىك ۇقىعى جونىندەگى ىنتالاندىرۋ مەحانيزمى اقاۋسىزداندىرىلادى، شارۋاشىلىق قۇرۋ جونىندەگى قارجىلاندىرۋدى باقىلاۋ ـ باسقارۋ ٴتۇزىلىسى مەن ونى دامىتۋ ساياساتى كەمەلدەندىرىلىپ، كوپ بولىپ شارۋاشىلىق قۇرۋ، جالپى جۇرتتىڭ جاڭالىق اشۋى ىشكەرىلەي ىلگەرىلەتىلەدى. كاسىپورىنداردىڭ زەرتتەۋ ـ اشۋ قاراجاتىنىڭ 75%ىن ۇستەمەلەپ ەسەپتەپ باجىدان بۇرىن تارتىپ قالۋ ساياساتى جالعاستى اتقارىلىپ، جاساۋ كاسىپورىندارىنىڭ ۇستەمەلەپ ەسەپتەپ باجىدان بۇرىن تارتىپ قالۋ سالىستىرماسى 100%كە كوتەرىلىپ، باجى جەڭىلدىگى مەحانيزمى ارقىلى كاسىپورىنداردىڭ زەرتتەۋ ـ اشۋعا قوسىلىمدى ارتتىرۋىنا شابىت بەرىلىپ، كاسىپورىنداردىڭ جاڭالىق اشۋ ارقىلى دامۋعا جەتەكشىلىك ەتۋى كۇش سالا ىلگەرىلەتىلەدى.

شارۋاشىلىق تىزبەگى مەن ۇسىنىم تىزبەگى ساپالاندىرىلادى جانە ورنىقتىرىلادى. "ارتىق ٴوندىرىس قۋاتىن قاتاردان قالدىرۋ، باسىلىپ قالعان تاۋارلاردى ٴبىر جاقتى ەتۋ، سۇيەمەندەردى كۇشىنەن قالدىرۋ، وزىندىك قۇندى تومەندەتۋ، ولقىلىقتاردى تولىقتىرۋ" ماڭىزدى مىندەتتى ۇزدىكسىز ورىندالادى. وزىق جاساۋ كاسىبى كاسىپورىندارى جونىنەن ارتقان قۇن باجىسىنىڭ ارتقان بولىگى ساين تولىق قايتارىلىپ باجى سوماسىنا دولايلاستىرىلادى، جاساۋ كاسىبىنىڭ قارىز اقشا سالىستىرماسى جوعارىلاتىلىپ، جاساۋ كاسىبىنىڭ جابدىقتارىن جاڭالاۋ جانە تەحنيكالىق جاقتان قايتا قۇرۋ قارجىسى ۇلعايتىلادى. شارۋاشىلىق تىزبەگى مەن ۇسىنىم تىزبەگىنىڭ دەربەس مەڭگەرىمدىلىك قۋاتى كۇشەيتىلىپ، شارۋاشىلىق نەگىزى بويىنشا قايتا جاساۋ ينجەنەرياسى ويداعىداي اتقارىلىپ، ٴىرى كاسىپورىنداردىڭ جەتەكتەۋ ـ قولداۋ جانە ورتا، شاعىن، ۇساق كاسىپورىنداردىڭ سەلبەسۋ ـ سايكەسۋ رولى ساۋلەلەندىرىلەدى. ونەركاسىپ ينتەرنەتى دامىتىلىپ، شارۋاشىلىق تىزبەگى مەن جاڭالىق اشۋ تىزبەگىنىڭ توعىسۋى جەبەلىپ، اناعۇرلىم كوپ ورتاق سيپاتتى تەحنيكالاردى زەرتتەۋ ـ اشۋ تەكشەسى ورناتىلىپ، ورتاشا، شاعىن، ۇساق كاسىپورىنداردىڭ جاڭالىق اشۋ قابىلەتى مەن ماماندانۋ دەڭگەيى جوعارىلاتىلادى. 5G تورابى مەن مىڭ مەگاۋاتتىق وپتيكالى تورابى قۇرىلىسىنىڭ تەبىنى ارتتىرىلىپ، قولدانىلۋ ورتاسى كەڭەيتىلەدى. تورابى حاۋىپسىزدىگىن، ساندى مالىمەت حاۋىپسىزدىگىن جانە جەكە ينفورماتسيانى قورعاۋ كۇشەيتىلەدى. جاڭادان گۇلدەنگەن شارۋاشىلىق ورنالاستىرۋ ٴبىر تۇتاس جوسپارلانادى. ساپا نەگىزدىك قۇرىلعىلار قۇرىلىسى كۇشەيتىلىپ، ساپانى جوعارىلاتۋ ارەكەتى ىشكەرىلەي جۇرگىزىلەدى، ولشەم جۇيەسى كەمەلدەندىرىلىپ، شارۋاشىلىق تىزبەگىنىڭ جوعارى، تومەنگى بۋىندارىنىڭ ولشەمدى، ٴونىمدى ۇشتاسۋى جەبەلىپ، ۇستالىق رۋح ساۋلەلەندىرىلىپ، قۇنتتاپ ىستەۋ ارقىلى جۇڭگونىڭ جاساۋ ساپاسى جوعارىلاتىلادى.

(4) ىشكى سۇرانىمدى ۇلعايتۋ سىندى ستراتەگيالىق نەگىزگە تاباندى بولىپ، ىشكى بازاردىڭ كومەسكى كۇشى تولىق اشىلادى. حالىق تۇرمىسىن جاقسارتۋ مىقتاپ ارقاۋ ەتىلىپ، سۇرانىم ۇلعايتىلىپ، تۇتىنۋ مەن قارجى قوسۋدىڭ ٴونىمدى ۇشتاسۋى جەبەلىپ، ۇسىنىم مەن سۇرانىمنىڭ اناعۇرلىم جوعارى دەڭگەيدەگى اۋقىمدىق تەپە ـ تەڭدىگى جۇزەگە اسىرىلادى.

تۇتىنۋ ورنىقتىرىلادى جانە ۇلعايتىلادى. تۇرعىنداردىڭ كىرىسى كوپ ارنامەن ارتتىرىلادى. قالا مەن اۋىلدىڭ اينالىم جۇيەسى اقاۋسىزداندىرىلىپ، ەلەكتروندى ساۋدانىڭ، جەدەل جەتكىزۋدىڭ اۋىل ـ قىستاقتارعا جالپىلاسۋى تەزدەتىلىپ، اۋدان، اۋىلداردىڭ تۇتىنۋى ۇلعايتىلادى. اۆتوموبيل، ٴۇي ەلەكتر جابدىقتارى قاتارلى كوپ قولدى تۇتىنۋ ورنىقتى ارتتىرىلادى، كونەلەۋ اۆتوكولىك ساۋداسىنىڭ ۋيلەسىمسىز شەكتەمەسى كۇشىنەن قالدىرىلىپ، اۆتوتۇراق، زاريادتاۋ باعاناسى، ەلەكتر اۋىستىرۋ پۋنكتى قاتارلى قۇرىلعىلار كوبەيتىلەدى، اككۋمۋلياتوردى جيناپ الىپ پايدالانۋ جۇيەسىن قۇرۋ تەزدەتىلەدى. سالاماتتىق، مادەنيەت، ساياحات، دەنە تاربيە سياقتى قىزمەت وتەۋ تۇتىنىمى دامىتىلادى. كاسىپورىنداردىڭ ونىمدەر مەن قىزمەت وتەۋدە جاڭالىق اشۋىنا دەم بەرىلىپ، جاڭا ونىمدەردىڭ بازارعا كىرۋىنە قولايلىلىق جاسالىپ، ىشكى ـ سىرتقى ساۋدادا ونىمدەرىنىڭ ۇقساس جەلىلى، ۇقساس ولشەمدى، ۇقساس ساپالى بولۋى ىلگەرىلەتىلەدى. شاعىن دۇكەن، جايما سياقتى حالىققا قولايلى قىزمەت وتەۋ كاسىبىنىڭ ٴتارتىپتى ٴجۇرىلۋى قامتاماسىز ەتىلەدى. "ينتەرنەت +" دان ويداعىداي پايدالانىپ، جەلىدە، جەلىدەن سىرت اناعۇرلىم كەڭ، اناعۇرلىم تەرەڭ توعىسۋ ىلگەرىلەتىلىپ، جاڭا كاسىپ قالىبى، جاڭا ۇلگى دامىتىلىپ، تۇتىنۋشىلارعا اناعۇرلىم مول، اناعۇرلىم قولايلى دا جايلى قىزمەت وتەۋ مەن ونىمدەر ۇسىنىلادى. تەكشە كاسىپورىندارى ساۋداگەرلەرگە قىزمەت وتەۋ اقىسىن ۋيلەسىمدى تومەندەتۋگە جەتەكتەلەدى. تۇتىنۋ قۋاتى ورنىقتى جوعارىلاتىلىپ، تۇتىنۋ ورتاسى جاقسارتىلىپ، تۇرعىنداردىڭ تۇتىنا الۋىنا، تۇتىنۋعا پەيىلدى بولۋىنا مۇمكىندىك جاسالىپ، سول ارقىلى حالىق تۇرمىسىنىڭ جاقسارۋى مەن ەكونوميكانىڭ دامۋى جەبەلەدى.

(جالعاسى 7 ـ بەتتە)